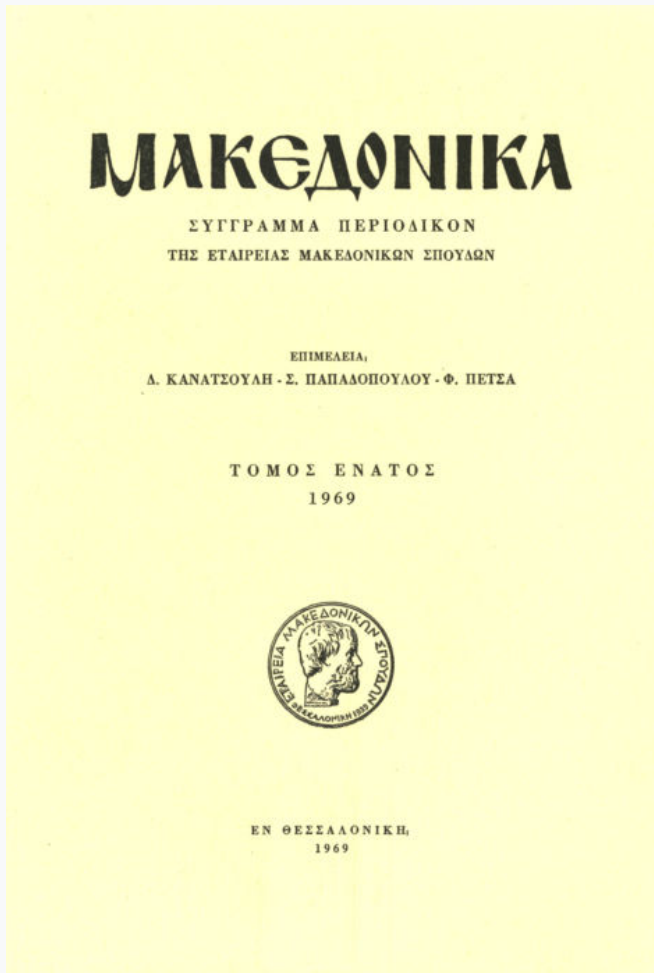

Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της
Μακεδονίας (1354-1833)

Ι. Κ. Χασιώτης

doi: [10.12681/makedonika.1063](https://doi.org/10.12681/makedonika.1063)

Copyright © 2015, Ι. Κ. Χασιώτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χασιώτης Ι. Κ. (1969). Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833). *Μακεδονικά*, 9, 366-372.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1063>

τολής — στη θετική και πρόθυμη οικονομική συνδρομή της 'Ελληνικής 'Αδελφότητας : 'Η πτώση της Βενετικής Πολιτείας το 1797 είχε ως συνέπεια και την καταστροφή του μεγάλου πλούτου των 'Ελλήνων της Βενετίας.

'Η έκδοση των εγγράφων έγινε με τρόπο ύποδειγματικό: Προτάσσεται περίληψη του γράμματος, την οποία ακολουθεί λεπτομερής παλαιογραφική του περιγραφή. 'Ακολουθεί το κείμενο, το κριτικό υπόμνημα — όταν χρειάζεται — και τὰ σχόλια. Στὰ σχόλια ο κ. Μανούσακας βρίσκει την ευκαιρία νά παρουσιάσει από κάθε πλευρά τὸ θέμα στο ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο, νά τὸ συμπληρώσει με τὴν ἐκδοσὴ ἄλλων εγγράφων (κυρίως ἀπὸ τὸ 'Αρχεῖο τῆς 'Αδελφότητας), νά διαφωτίσει κάθε ἀσάφεια πού ἀφήνει ὁ πατριαρχικός γραμματέας. Μὲ τις σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν τὰ σχόλια δίδεται ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία συνδυάζεται με νέα, ἀνέκδοτα καὶ πάλι, στοιχεῖα ἀπὸ τὰ 'Αρχεῖα τῆς 'Αδελφότητας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐκδότης προσφέρει κάθε γράμμα τῆς συλλογῆς σὲ ξεχωριστὴ ἐνότητα, πλήρη ἀπὸ ἀποψη παλαιογραφικὴ, ἱστορικὴ, βιβλιογραφικὴ κλπ. 'Ο συνδυασμὸς πάλι ὄλων τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων, πού με παραπομπὲς καὶ συγκρίσεις δέονται μεταξὺ τους, προσφέρει, με ἀπαράμιλλη μεθοδικότητα, ἐνῆια τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου ὡς τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα. 'Αλλὰ τὸ τοπικὸ πλαίσιο, ὅπου κινεῖται ὁ κ. Μανούσακας εἶναι ἐξ ἴσου μεγάλο, ὅπως καὶ τὸ χρονικὸ: 'Ο ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου δὲν θά βρῆ πληροφορίες μόνο γιὰ τοὺς 'Ελληνες τῆς Βενετίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ πρόσωπα (λογίους, ἐκκλησιαστικούς, ἐμπόρους κλπ.) πού ἔδρασαν ποικιλοτρόπα στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο στὴν ὑπόλοιπὴ 'Ιταλία, τὴν 'Ελλάδα καὶ ἄλλα κέντρα τοῦ ὀρθόδοξου 'Ελληνισμοῦ.

'Η έκδοση συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερῆ εὑρετήρια (σ. 137-152), ἰταλικὴ περίληψη τοῦ ἔργου (σ. 155-164) καὶ 22 πίνακες ἐκτὸς κειμένου, οἱ ὁποῖοι προσφέρουν χαρακτηριστικὰ δείγματα γραφῆς τῶν πατριαρχικῶν εγγράφων ἀπὸ τὸ 1547 ὡς τὸ 1806. Τέλος, ὀλοφάνερη εἶναι ἡ ἐπιμέλεια κατὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου: ἡ τυπογραφικὴ τὸ ἐμφάνιση εἶναι ἀνοχη καὶ, μπορεῖ κανεὶς νά πῆ, ἀσυνήθιστη γιὰ ἑλληνικὲς ἐκδόσεις.

'Ο τρόπος με τὸν ὁποῖο σύνθεσε καὶ αὐτὴ τὴν ἐργασία τοῦ ὁ κ. Μανούσακας, ἡ σαφήνεια καὶ προπόντων ἡ ἐμφανὴς μεθοδικότητά του θά ἀποτελέσουν ἀσφαλῶς ὑπόδειγμα σὲ ἄλλες ἀνάλογες ἐργασίες, ἰδιαίτερα σὲ ἐκδόσεις εγγράφων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

'Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία τῆς Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, 8ο, σελ. κ' + 715.

Δὲν εἶναι πρώτη φορά πού ὁ καθηγητὴς κ. Α.Ε. Βακαλόπουλος ἀσχολεῖται με τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πάνω ἀπὸ τριάντα μονογραφίες ἔχει ἀφιερώσει σὲ θέματα τῆς τοπογραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Θάσου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν. Μὲ τὴν ἐκδοσὴ ὅμως τῆς συνθετικῆς ἐργασίας, πού παρουσιάζει ἐδῶ συνοπτικὰ, ὁ συγγρ. προσφέρει στὴ Βόρειο 'Ελλάδα τὸ συστηματικὸ καὶ βασικὸ ἱστορικὸ τῆς ἐγχειρίδιο. 'Όσα γράφθηκαν ὡς τώρα — ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ ἄλλους, 'Ελληνες καὶ ξένους ἱστορικούς — γιὰ τὴν τουρκοκρατούμενη Μακεδονία οὐγκωνεῦνται μέσα στοῦ ὀγκῶδες αὐτὸ βιβλίο (πού ξεπερνᾷ τὶς ἐφτακόσιες σελίδες), ἀφοῦ πρῶτα περάσουν ἀπὸ τὸν ἀπαραίτητο ἱστορικὸ ἔλεγχο. 'Αλλὰ καὶ νέα στοιχεῖα προσάγονται, τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. ἀντλήσει μεθοδικὰ ἀπὸ παραγνωρισμένες καὶ ἀνεκμετάλλευτες πηγές, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτες ἀρχειακὲς μαρτυρίες ἑλληνικῶν, αὐστριακῶν, γαλλικῶν καὶ βενετικῶν ἀρχείων.

'Η ἐργασία ἀπλώνεται σὲ μιὰ χρονικὴ ἔκταση πέντε περίπου αἰῶνων. Τὰ τυπικὰ χρο-

νικά πλαίσια που αναγράφονται στον υπότιτλο (1354-1833) δεν ισχύουν πάντοτε. ‘Ο συγγρ. προτοιμάζει τον αναγνώστη με σύντομες αναδρομές σε παλαιότερες εποχές, αλλά και με μικρές, άκτινωτές προεκτάσεις — όταν το απαιτή ή περίσταση — προς τα νεότερα χρόνια (βλ. π.χ. στις σ. 3-4, 6-7, 11, 24, 30-31, 321, 262, 640-643).

Στήν έκτενη εισαγωγή (σ. 1-10) έχουμε το σαφές περίγραμμα του αντικείμενου τής εργασίας: Δεν εξειστορούνται μόνο τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή που όρίζουν τα όρια της διοικητικά πλαίσια και οι καθιερωμένα σύνορα, αλλά στη μεγάλη γεωγραφική έκταση που λέγεται «Μείζων Μακεδονία» ή έκταση αυτή, στην οποία τα γεγονότα παρουσιάζουν μιá ενότητα και ή ιστορική μοίρα των κατοίκων κάποια ένιαία εικόνα, περιλαμβάνεται χονδρικά στον κύκλο που σχηματίζουν από τη δύση ή Πίνδος, από το νότο τα Χάσια, τα Καμβούνια, ό ‘Όλυμπος και οι βόρειες άκτες του Αιγαίου, από την άνατολή ό Νέστος και από τό βορρά οι άκραίες περιοχές των μακεδονικών έπαρχιών τής ‘Αχρίδας, τής Πρέσπας, του Κρουσόβου, του Περλεπέ, των Βελεσών, τής Στρώμνιτιδας και του Μελενίκου. ‘Η διάκριση αυτή είναι αναγκαία: ό γεωγραφικός όρος «Μακεδονία» είχε ποικίλες περιπέτειες παλαιότερα, έκτός από τις γνωστές του καιρού μας: Πολλές φορές αναφέρονταν και σε μεγάλα τμήματα τής βόρειας και νότιας Αλβανίας, τής βόρειας Θράκης (‘Ανατολικής Ρουμελίας), τής νότιας Βουλγαρίας, άκόμα και τής σημερινής Θράκης (βλ. σ. 1 και χάρτη 1). ‘Εξ άλλου πολλές πηγές του 16ου, του 17ου και του 18ου άκόμη αιώνα, καθώς και χάρτες τής ίδιας εποχής, άποκαλούν «Μακεδονία» και περιοχές του Μαυροβουνίου, τής Βορείου και τής ύπόλοιπης ‘Ηπειρου, άκόμη και τής Θεσσαλίας (ύσοχα με τη χρήση του όνόματος «Θεσσαλία» στον τίτλο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης). ‘Αναφέρω έδώ ως παράδειγμα χαρακτηριστικό τό λεγόμενο «Βασιλικό Μ α κ ε δ ο ν ι κ ό Σύνταγμα» (Reggimento Real Macedone) του Βασιλείου των Δύο Σικελιών: συγκροτήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα από ‘Ηπειρώτες, προπάντων Χιμαριώτες, και ελάχιστους ή καθόλου Μακεδόνες πολεμιστές.

‘Εξω από τό γεωγραφικό αυτό πλαίσιο μένουν οι έπαρχίες του Τετόβου και των Σκοπίων, αυτές που άποτέλεσαν τον πυρήνα του αυτοκαλουμένου «Μακεδονικού Κράτους» των Σκοπίων: οι περιοχές αυτές δεν άνηκαν στην Μακεδονία, αλλά στην παλαιά Σερβία.

‘Αντικείμενο των πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου είναι ή κατάσταση που επικρατούσε στα ύπολειμματα τής βυζαντινής Μακεδονίας κατά τις παραμονές τής τουρκικής κατάκτησης. ‘Ο συγγρ. εξετάζει (σ. 11-34) τη σερβική εξέπλωση πάνω στο θεσσαλικό, ήπειρωτικό και μακεδονικό χώρο, την έσωτερική πολιτική του Στεφάνου Δουσάν, τη δημιουργία των σερβικών κρατιδίων που διαδέχτηκαν τό κράτος του Δουσάν, δηλαδή των κρατών του Vukašin (1365-1371), του Uroš (1355-1371) και του Uglješa (1365-1371). Ειδικότερα, μιλώντας για τό τελευταίο, που άπλώθηκε στην κεντροανατολική Μακεδονία, ό συγγρ. δεν παραλείπει να θίξει και τό ζήτημα των έθνολογικών άναταραχών που προκάλεσαν στον έλληνικό πληθυσμό οι σερβικές κατακτήσεις (σ. 21-24): συζητεί την άποψη του Ostrogosky για τη σύνθεση του πληθυσμού των πόλεων και τής ύπαιθρου και, παρουσιάζοντας πληροφορίες παλιών περιηγητών και άπόψεις άλλων μελετητών τής μακεδονικής ιστορίας, δείχνει πώς ό έλληνισμός δεν κλονίστηκε στις άρχαιες κοιτίδες του από τις έθνολογικές και κοινωνικές συνέπειες τής σερβικής κυριαρχίας στην περιοχή του Στρυμόνα.

‘Ιδιαίτερη σημασία άποδίδει ό συγγρ. οτή δραστηριότητα που παρουσίασε ως διοικητής τής βυζαντινής Θεσσαλονίκης ό Μανουήλ Β’, ό γιός του αυτοκράτορα ‘Ιωάννου Ε’ Παλαιολόγου (1341-1365). ‘Ο Μανουήλ ίχνογραφείται στο βιβλίο (σ. 25-29, 34-40) ως μιá από τις συμπαθέστερες μορφές τής Μακεδονίας τής εποχής αυτής και χαρακτηρίζεται (σ. 40) ως ό έναρκαωτής του πνεύματος τής αντίστασης των ‘Ελλήνων έναντιον των Τούρκων κατακτητών. ‘Ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις για την όργάνωση τής άμυνας του μακεδονικού κρατιδίου του Μανουήλ: ‘Ιδρυσε περιφερειακά όχυράματα σε κάτρια σημεία

γύρω από τη Θεσσαλονίκη — ο συγγρ. τὰ ἐντοπίζει σὲ μερικά ἐρείπια πύργων ποὺ σώζονται ἀκόμη σήμερα «δίκην κύκλου» γύρω ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (Χριστούπολη-Καβάλα, Χρυσούπολη, Ρεντίνα, Γυναικόκαστρο, Ἅγιος Βασίλειος, Γαλιτίστα, Βέροια, Κίτρος, Πλαταμῶνας, Κασσάνδρα). Ὁ Μανουὴλ ὀχύρωσε καὶ τὸ παλιὸ φρούριο τῶν Σερρῶν, καθιστώντας τὸ ἀληθινὸ πρῶτο προμαχῶνα τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν ἀνατολή.

Σημαντικὴ κοινωνικὴ σημασία εἶχε γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση ἀπὸ τὸν Μανουὴλ τοῦ συστήματος τῶν «προνοιών», μετὰ τὴν ὁποία ἐνισχύθηκε ἡ στρατιωτικὴ ὀλιγαρχία, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ κράτος προσδοκοῦσε συμπαραστάση σὴν ἀμυντικὴ του προσπάθεια· ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐφαρμόστηκε σὲ βῆρος τῶν μοναστιριακῶν προνομίων καὶ μετὰ τὴ λήψη καὶ ἄλλων, ἀναλόγων τολμηρῶν, κοινωνικῶν μέτρων (σ. 27).

Μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν οἱ ἑλληνικὲς περιοχὲς δέχονται νέους κατοίκους μετὰ τὶς ὀμαδικὲς ἐγκαταστάσεις τουρκομανικῶν φύλων. Ὁ συγγρ. ἀναζητεῖ τὰ σημεῖα τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Γιουρούκων καὶ τῶν Κονιάρηδων στὶς περιοχὲς τῆς Πτολεμαΐδας καὶ τῆς Κοζάνης, στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης, στὰ Γενιτσά, στὰ βόρεια τῆς λίμνης τοῦ Λαγκαδᾶ, ὡς τὶς Σέρρες, τὴν Καβάλα καὶ τὴ Δράμα. Σχολιάζεται ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸ συνοικισμό τῆς Νάουσας, ποὺ συνδέθηκε μετὰ τὸν κατακτητὴ τῆς περιοχῆς Γαζή Ἐβρενὸς καὶ τοῦ Σιάχ Λιάνη, τὸν παιδαγωγὸ τοῦ γιοῦ τοῦ Ἐβρενὸς Ἄλῃ (σ. 53-55). Παρὰ τὴν προνομιακὴ μεταχείρισή τους ἀπὸ τὸν Μανουὴλ, οἱ στρατιωτικοὶ τοπάρχες τῆς Μακεδονίας, Ἕλληνες καὶ Σέρβοι, δέχτηκαν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, συνεργαζόμενοι μάλιστα μερικὲς φορὲς μετὰ τοὺς κατακτητὲς (βλ. παραδείγματα σὲ τὶς σ. 41, 42-43, 44-45, 46).

Στὰ 1387-1391 ἔχουμε τὴν πρόσκαιρὴ περίοδο τῆς ὑποτελείας τῆς Χριστούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ σουλτάνος ἀρκέστηκε νὰ τὶς καταστήσῃ φόροιο ὑποτελεῖς καὶ δέχτηκε νὰ σεβαστῇ ὡς ἐνα βαθμὸ τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς. Ἡ κατάστασις αὐτὴ — ἀβέβαιη πάντοτε — δὲν κράτησε πολὺ: Ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Α' περνᾷ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννη Ε', στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες, κατασκάβει τὴ Χριστούπολη, ποὺ τοῦ ἀντιστάθηκε, καὶ κυριεῖ τὴ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν περίχωρά της. Μετὰ τὴν ἀναταραχὴ ποὺ δημιουργεῖται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐντασι τῆς τουρκικῆς καταπίεσις, ἀρχίζει καὶ τὸ πρῶτο κύμα φυγῆς τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ πεδινὰ πρὸς τὰ ὄρενά, ὅπου, παρὰ τὶς ἐγγενεῖς δυσχέρειες, ἐβρίσκαν ἀσφαλέστερη διαμονή. Τώρα εἶναι καὶ ἡ πρῶτὴ ἐποχὴ τῶν βίαιων ἐξισλαμισμῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ συγγρ. παραθέτει καὶ προφορικὲς παραδόσεις (βλ. ιδιαίτερη μνεία γιὰ τὸ χωριὸ Νότια τῶν Μογλενῶν στὴ σ. 65).

Ἡ ἐφήμερη βενετικὴ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (1423-1430) δὲν ἀπέτελεσε μόνον μιά παρένθετη τυραννία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφορμὴ ποὺ ὀδήγησε στὴν ὀριστικὴ τῆς ὑποδούλωσις στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι, κυριεύοντάς τὴν στὰ 1430, τὴ λεηλάτησαν ἄγρια.

Ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει τὶς μαρτυρίες ποὺ σώθηκαν γιὰ ἀπόπειρες ἀνταρσίας τῶν Μακεδόνων στὰ 1444-1449, ἀποκαθιστᾷ μερικὲς χρονολογικὲς ἀνακρίβειες γιὰ τὴν παθητικὴ ἢ ἐνεργὸ ἀντίστασις τῶν κατοίκων, καὶ ἐξιστορεῖ τὰ σχετικὰ μετὰ τὰ πρῶτα ἀρματολίκια τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν βουνῶν. Στὸ μεταξύ ἀρχίζουν καὶ οἱ ἐποικισμοὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Δύσεως σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴ συγκρότησις τῶν ἐβραϊκῶν παροικιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ στὰ οἰκονομικὰ καὶ ἐμπορικὰ ζητήματα ποὺ προκάλεσε ἡ ἀξιοσημείωσις δραστηριότητά τους, προπάντων στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (σ. 132-138).

Μιὰ περίοδος οἰκητικῆς ἡρεμίας καὶ ἐσωτερικῆς τάξεως παρατηρεῖται στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν παλινόστησι τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρενά πρὸς τὰ πεδινὰ καὶ τὰ παράλια, ποὺ, καθὼς ἀναφέραμε, εἶχαν ἀναγκαστῆ παλιότερα νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν γιὰ νὰ ξεφύγουν τὴν τουρκικὴ καταπίεσις. Ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ χαλάρωσε τὴν πυκνότητα τῶν ὄρεινῶν πληθυσμῶν, ποὺ εἶχαν πολλαπλασιαστῆ με

τῆ συνεχῆ συρροῇ τῶν προσφύγων. Τὸ ἴδιο γεγονός ὁμοῦς εἶχε καὶ ἄλλα, σημαντικὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα : Οἱ ἄνθρωποι ἐγκαταλείπουν ὡς ἓνα βαθμὸν τὴν κτηνοτροφία καὶ κάποτε καὶ τὴ βιοτεχνία, γιὰ νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ θάλασσα καὶ τὸ ἐμπόριο. Τώρα ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται μεταξὺ τῶν Μακεδόνων μιὰ ἀξιοσημείωτη οἰκονομικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἔχει περισσότερη σημασία ἐπειδὴ οἱ φορεῖς τῆς ἀναγκάστηκαν νὰ συμβαδίσουν μὲ τοὺς σοβαροὺς ἀνταγωνιστὲς ποὺ οἱ «διομολογήσεις» τράβηξαν ἀπὸ τὴν Εὐρῶπῃ πρὸς τὶς ἀνατολικὲς ἀγορῆς. Οἱ γεννήσεις, ποὺ αὐξάνονται, κυρίως στὶς πόλεις, καὶ ἡ οἰκονομικὴ κίνηση προκαλοῦν αὐξησὴ τοῦ ἀστικοῦ προπάντων πληθυσμοῦ. Στὴν αὐξησὴ αὐτὴ συντελεῖ καὶ ἡ παλινδρομὴ κίνηση τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρεινὰ στὰ πεδινὰ. Τώρα εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν ἀποδημιῶν τῶν Ἐγγραφιστῶν καὶ τῶν Ἀσπροποταμιτῶν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Ἄσβεστοχώρι καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Βλάχοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρὸν μετοικοῦν πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὶς βορειότερες ἐπαρχίαι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκεῖ ποὺ τὸν ἐπόμενο κιόλας αἰῶνα θὰ ἀρχίσουν νὰ εὐδοκιοῦν οἱ ἑλληνικὲς, μακεδονικὲς κυρίως, παροικίες.

Ὁ συγγρ. ἐρευνᾷ μὲ προσοχὴ τὰ ἀνάλογα ρεύματα χωρικῶν καὶ τεχνιτῶν (Ἑλλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Τούρκων, Ἀλβανῶν ἄλλα καὶ Γερμανῶν) πρὸς τὶς μακεδονικὲς μεταλλευτικὲς περιοχὲς, τὰ Σιδηροκάσια, τὴ βορειοανατολικὴ Χαλκιδική, καὶ ἄλλοι. Ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίαι προσάγονται ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα καὶ ἄλλες πηγές· διαφωτίζονται ἔτσι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν ἐκείνων, οἱ μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόζονταν κατὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ μεταλλεύματος, ἄλλα καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωσις ποὺ ἐπικράτησε σ' αὐτὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς καὶ τὰ προνόμια ποὺ διαφύλαξαν τὴ σχετικὴ αὐτονομία τῶν κατοίκων μερικῶν μεταλλευτικῶν κέντρων τῆς Μακεδονίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάστασις τῶν Σιδηροκασιῶν, ὁ συγγρ. στρέφει τὴν προσοχὴ του καὶ πρὸς τὶς ἐνδεχόμενες ἐθνολογικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μποροῦσαν νὰ ἔχουν οἱ κάθοδοι τῶν πολυποικίλων ἐκείνων ἐργατικῶν ὁμάδων. Ἀναιροῦνται οἱ σβωνιστικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετακινήσεων αὐτῶν ἐθνολογικῆς σύστασις τοῦ πληθυσμοῦ (Ρ. Koledarov, σ. 149-150) καὶ προσφέρονται σαφῆ στοιχεῖα, ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ διάφοροι ἐργάτες ποὺ κατέβαιναν γιὰ νὰ ἐργαστοῦν στὰ μακεδονικὰ μεταλλεῖα δὲν ἐγκαθίσταντο μόνιμα, ἀλλὰ ἀντίθετα πραγματοποιοῦσαν ἐποχιακὰ ταξίδια καὶ ἐφήμερες ἐγκαταστάσεις.

Ὁλόκληρο τὸ ἔκτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου (σ. 157 κέ.) εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξιστόρησις τῶν δυὸ πρώτων αἰῶνων τῆς τουρκικῆς κατάκτησις τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Παρουσιάζονται οἱ προσπάθειαι τῶν καθολικῶν μισιοναρίων νὰ διεισδύσουν στὴ χερσόνησο, ἐξετάζεται ἡ προσφορὰ τοῦ Ἄθω στὴν τέχνη τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἐξαίρεται ἡ ἀνάπτυξις του σὲ καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς ὑπόδουλης Ἑλλάδας.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο (σ. 179-257) παρακολουθεῖ τὰ πολιτικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα: τὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις ποὺ σημειώθηκαν στὶς Σέρρες, τὸν Ἄθω καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδας λίγο μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), καθὼς καὶ τὶς ἄλλες ἀντιτουρκικὲς προσπάθειαι τῶν κατοίκων κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα. Ἐπισημαίνονται οἱ μαρτυρίαι ποὺ σόθηκαν γιὰ τὴ δράσις τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν χαϊντοῦκων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας, ὅπου στὸ μεταξύ εἶχε διαμορφωθῆ ἰδιαίτερα κρίσιμη κατάστασις γιὰ τὸν πληθυσμὸν. Ἀξιοσημειώτες προσπάθειαι γιὰ ἐπιβίωσις συναντοῦμε σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μακεδονικὰ κέντρα (Σέρρες, Μελένικο, Ἀχρίδα κλπ.).

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ποὺ ἀκολούθησε κατὰ τὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὶς ὀνομαστὲς συνθήκας τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718) ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς περίοδος τῶν πρώτων εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Εὐρωπαίων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (κυρίως τῶν ἄψβουργικῶν Αὐστριακῶν). Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἄνοιξε ὅπως ἦταν φυσικὸ εὐρεῖς ὀρίζοντες στὴν ἀνάπτυξις

έντονης εμπορικής δραστηριότητας ανάμεσα στην οθωμανική αυτοκρατορία — την οποία στον εμπορικό τομέα αντιπροσώπευαν ως ένα μεγάλο βαθμό οι Έλληνες, προπάντων οι Μακεδόνες — και ο το κράτος των Αψβούργων της Βιέννης (βλ. σ. 258, 265 κέ.). Ωστόσο, οι προϋποθέσεις για ειρηνική συμβίωση μεταξύ των γειτονικών λαών της τουρκικής αυτοκρατορίας και του κράτους των σουλτάνων δεν ήταν απόλυτες· η εμφάνιση στο Ιστορικό προσκήνιο του Μεγάλου Πέτρου δημιούργησε τις αφορμές για ανάλογη πολεμική δραστηριότητα και νέες αναστατώσεις στη Βαλκανική χερσόνησο. Ο επαναστατικός έρεθισμός των Μακεδόνων κυρίως των κατοίκων των αστικών κέντρων από τα κηρύγματα των πρακτόρων του φιλοδόξου τσάρου εμφανίζεται αξιοσημείωτος στις «ένθυμσεις» του καιρού. Οι Έλληνες παρακολουθούν με έντονο ενδιαφέρον και συγκίνηση την αναμέτρηση της ομόδοξης Ρωσίας με τον Τούρκο κυρίαρχο. Άλλά οι αντιδράσεις των ραγιάδων έχουν και άλλες αφορμές: Οι έπιχειρήσεις των Βενετών στην Πελοπόννησο αναγκάζουν τους Τούρκους να επιβάλλουν διαρκώς στον πληθυσμό νέες φορολογίες για να καλυφθούν οι ανάγκες του πολέμου. Η αναταραχή συνεχίστηκε με σχετικές αύξομειώσεις ως τη μεγάλη διπλωματική νίκη των Αυστριακών στο Πασάροβιτς. Ύστερα από το γεγονός αυτό δημιουργούνται και πάλι πιό σταθερές αυτή τη φορά οι προϋποθέσεις για ειρηνικά έργα στη Μακεδονία. Καί με την οικονομική διείσδυση της Αυστρίας στη νότια Βαλκανική ή Μακεδονία, προπάντων ή Κεντρική και ή Δυτική, βρίσκουν ευκαιρίες για την ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας. Κέντρο αυτής της δραστηριότητας γίνεται ή Θεσσαλονίκη ή οποία δέχεται στο μεταξύ νέους Έβραίους «φυγάδες» από την Πορτογαλία, την Ίσπανία και την Ίταλία. Το δραστήριο έβραιο στοιχείο συναντιζεται στο ίδιο εμπορικό κέντρο τους Γάλλους, Άγγλους, Ολλανδούς και Έλληνες εμπορευομένους. Ο οικονομικός ρόλος των διαφόρων εμποροπανηγύρεων γίνεται πιό εμφανής, γι' αυτό και οι χαρακτηριστικές αυτές εκδηλώσεις πολλαπλασιάζονται, προσθέτοντας τον δικό τους τόνο στην ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου. Άλλά και το εισαγωγικό και έξαγωγικό ακόμη εμποριο παρουσιάζει ζωηρή κίνηση μέσα στη Μακεδονία του 18ου αιώνα. Τέλος, ή ίδρυση διαφόρων κοινωφελών κέντρων στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες μακεδονικές πόλεις από τους Ίησούιτες προσφέρει και αυτή το δικό της χρώμα στη σύνθεση αστικού περιβάλλοντος και «ειρωπαϊκής» ατμόσφαιρας.

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1768-1774 είχε τον αντίκτυπό του και στη Μακεδονία, προπάντων στη Θάσο, όπου οι Ρώσοι έμειναν από το 1770 ως το 1774. Η παρουσία των Ρώσων σε ελληνικές περιοχές έδωσε αφορμές για σοβαρές αναταραχές. Ο συγγρ. παράλληλα εξιστορεί τις αναστατώσεις που προκάλεσαν τά ίδια χρόνια οι άλβανικές επιδρομές· αναζητούνται τα αίτια που έφεραν την έρημωση σε μεγάλες και άνηθρες μακεδονικές πόλεις και κομποπόλεις, με πρώτο θλιβερό παράδειγμα τη Μοσχόπολη, που, καθώς είναι γνωστό, εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της στις 2 Σεπτεμβρίου 1769 (βλ. σ. 304-305).

Στον 18ο αιώνα συνέβησαν στη Μακεδονία και σοβαροί εξισλαμισμοί. Ο συγγρ. αναφέρει (στο δέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του, σ. 317-348) διεξοδικά στους εξισλαμισθέντες Έλληνες της Δυτικής Μακεδονίας, τους λεγόμενους Βαλαάδες (σ. 317-327· βλ. το σχετικό χάρτη στη σ. 318). Το ακατάσχετο ρεύμα προς την άλλαξοπιστία το σταμάτησε ως ένα σημείο ή βαθμιαία εξύψωση της πνευματικής στάθμης των κατοίκων. Τουτο είχε ως αποτέλεσμα και την έθνική άφύπνιση του πληθυσμού. Άλλά και ή πνευματική πρόοδος θά ήταν προβληματική χωρίς την οικονομική άνοδο, για την οποία μιλήσαμε πιό πάνω. Τέλος, ή εκπαιδευτική προσπάθεια στράφηκε στην ίδρυση των σχολείων — στις όρεινες προπάντων περιοχές — και στην ανάπτυξη μερικών σημαντικών κέντρων παιδείας, όπως ή Άθωναϊδα. Η προσπάθεια αυτή είχε πολλές φορές ιεραποστολικό χαρακτήρα και έχει να παρουσιάσει την αύτοθσια ένθουσιωδών άποστόλων, όπως π.χ. του Κοσμά του Αίτωλου (βλ. σ. 340-348).

Ένδιαφέρουσες και πρωτότυπες είναι οι παρατηρήσεις του συγγρ. για τους δρόμους που άκολούθησαν τὰ καρβάνια τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν φτωχικὴ τους καλύβη γιὰ νὰ καταλήξουν στοὺς πλούσιους ἐμπορικὸς χώρους τοῦ Δουναβη. Ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τοὺς ξενιτεμένους Μακεδόνες «πραγματευτάδες» στὰ κέντρα τῶν ἐγκαταστάσεών τους, στὸ Σεμλίνο, στὸ Νοβιοάντ και ἀργότερα στὴ βορειότερες ζωνὲς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Αὐστρίας και τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ συγγρ. παραθέτει στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τους, τὸ χαρακτῆρα και τὸ πνευματικὸ τους ἐπίπεδο, καθὼς ἐπίσης και γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν χωρῶν ποὺ τοὺς φιλοξένησαν. Πολυλά βέβαια εἶναι και τὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ ποὺ ἔφεραν οἱ ἀπόδημοι στὴς γενεαίριές τους, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποκοπῆ ἀπὸ αἰῶνες — ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας — ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ και τὴν ἐξέλιξη τῆς Δύσης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴς πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τῶν ἀποδήμων στὸ Μελένικο και στὴς Σέρρες, στὴ Σιάτιστα και στὰ οπουδαίτερα βλαχοχώρια τῆς δυτικῆς Μακεδονίας (Σαμαρίνα κλπ.), στὴν Κοζάνη, τὸ Βογατσικὸ και τὸ Μπλάτσι, στὴν Καστοριά, τὴν Κλεισόρα και τὴν Ἀχρίδα. Τέλος, δὲν ἀγνοεῖται και ἡ συμβολὴ τῶν ξενιτεμένων Μακεδόνων στὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν ὑποδούλων συμπατριωτῶν τους (βλ. τὰ κεφάλαια Β' και Γ', σ. 349-430).

Κρίσιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας εἶναι τὰ χρόνια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ συγγρ. ἐκθέτει τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴς μακεδονικὲς ἐπαρχίες τὸν καιρὸ τοῦ Τεπελενλή, κυρίως στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τοῦ βορᾶ (Μοναστήρι, Κρούσοβο), τῆς ἀνατολῆς (Σέρρες, Δράμα, Καβάλα) και τοῦ κέντρου (Θεσσαλονίκη). Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴς διάφορες «μοσπονδίες» τῶν χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς (Μαντεμοχώρια κλπ.), τῶν χωριῶν τῆς Βάλτας και γιὰ τὴν ἀγιορειτικὴ πολιτεία.

Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα στὴ νότια Βαλκανικὴ ἦταν και ἡ σερβικὴ ἐπανάσταση τοῦ Καραγεώργη. Ἡ ἀπήχησή της στοὺς Μακεδόνες πατριώτες ἦταν σημαντικὴ. Ἀρχίζουν νὰ παρατηροῦνται ἐπαναστατικὲς προσπάθειες, μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν Νικοτσάρα, τὸν Μπλαχάβα κἀ. και μὲ κέντρο τὰ ἀρματολίκια τῆς νότιας Μακεδονίας. Μὲ τὴν κατάσταση αὐτὴ συνδέθηκε ἡ ἱστορικὴ τύχη τῆς Θάσου κατὰ τὴς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα: τὸ νησί αὐτὸ εἶχε ξεχωριστῆ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία ἐξέλιξη μὲ τὴν παραχώρησή της στὸν Μεχμέτ Ἄλῃ τῆς Αἰγύπτου.

Νέα στοιχεῖα παρουσιάζει ὁ συγγρ. γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία (προεπαναστατικὲς ζυμώσεις, δράση τοῦ Ἑμμανουὴλ Παπᾶ, ἀνταρσία στὸν Πολύγυρο και συμπλοκὲς στὴ Χαλκιδικὴ, ἐπανάσταση στὴ Θάσο και στὸν Ὀλυμπο, καταστροφὴ τῆς Νάουσας κλπ.). Ἀναφέρονται και οἱ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε στοὺς κατοίκους ἡ συμμετοχὴ τους στὴς ἀντιτουρκικὲς ἐχθροπραξίες, ὅπως ἦταν ὁ ἐκπατρισμὸς πολλῶν Μακεδόνων και ἡ φυγὴ τους πρὸς τὴ νότιο Ἑλλάδα, οἱ καταστροφὲς ποὺ ὑπέστησαν μακεδονικὲς πόλεις και χωριά ἀπὸ τὴς ἐπιδρομὲς τῶν Τουρκαλβανῶν κἀ. Ὁ συγγρ. παρακολουθεῖ και τὴ βαθμιαία ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴ λήξη τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου.

Μολονότι ἡ ἔρευνα φέρνει διαρκῶς στὸ φῶς ὄλο και νέα στοιχεῖα γιὰ διάφορες φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας και ἐιδικότερα τῆς μακεδονικῆς, προπάντων κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἡ ἔργασία τοῦ καθηγητῆ κ. Βακαλοπούλου θὰ μείνι γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ χρῆσιμη πεζίδα, τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο κάθε μελετητῆ τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας. Στὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ βρισκῆ κανεὶς πλήρη τὴ βιβλιογραφία, κατασταλαγμένους ἀπόψεις γιὰ κἀίρια προβλήματα ἱστορικῶ ἐνδιαφέροντος (ἐθνογραφικά, τοπογραφικά, πολιτικά, κοινωνικά κλπ.), νύξεις και ἀφετηρίες γιὰ συστηματικότερη μελέτη ἐιδικότερον θεμάτων, τὴ λύση πολλῶν συνθετικῶν προβλημάτων, τὴν ἀπάντηση σὲ βασικὰ ἐρωτήματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ εἰδικὴ και ἐνδελεχὴς ἔρευνα. Ἔχουμε δηλαδὴ στὴ διάθεσή μας ἕνα ἔργο ποὺ ἀπὸ τὴ

φύση του και τόν τρόπο της σύνθεσής του θα μείνει για τὸ μέλλον «κλασικό», με τὸν ἴδιο τρόπο του «κλασική» πιά μπορεί νὰ θεωρητῆ ἡ ἐκτενέστερη καὶ συνθετικότερη (τρίτομη ὡς τώρα) «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ» τοῦ ἴδιου συγγραφέα.

I. K. XΑΣΙΩΤΗΣ

G. T. Griffith, Alexander the Great. The Main Problems. Helfer, Cambridge καὶ Barnes καὶ Noble, New York 1966, σελ. 382.

Ὁ γνωστός ἀπὸ ἀξιολόγους συμβολάς του εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge G. Griffith εἶχε τὴν ὥραϊαν ἐμπνευσιν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἓνα τόμον τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς διάφορα περιοδικὰ ἄρθρων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ τόμος περιέχει δεκαεὶ ἄρθρα, ἦτοι τοῦ Lionel Pearson («Τὸ ἡμερολόγιον καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Truesdell S. Brown. «Ὁ Καλλισθένης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος», τοῦ C. A. Robinson Jr. «Αἱ ἀσυνήθεις ἰδέαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Victor Ehrenberg «Πόθος», τοῦ W. W. Tarn «Αἱ θεμελιώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ Helmut Berve («Ἡ ἀφομοιωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Fritz Schachermeyr «Ὁ Ἀλεξάνδρος καὶ αἱ χῶραι τοῦ Γάγγη», τοῦ W. W. Tarn «Ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ J. P. V. D. Balsdon «Ἡ θεϊότης τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ G. Badian «Ὁ Ἀρπαλος», τοῦ J. R. Hamilton «Ὁ Ἀλεξάνδρος καὶ ὁ ὑποτιθέμενος πατὴρ του», τοῦ W. W. Tarn «Ὁ Μέγας Ἀλεξάνδρος καὶ ἡ ἐνότης τῆς ἀνθρωπότητος», τοῦ G. Badian μετὸν αὐτὸν τίτλον ὡς καὶ τὸ προηγούμενον τοῦ Tarn, τοῦ F. Hampl («Τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ τελευταῖα σχέδια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Fritz Schachermeyr «Τὰ τελευταῖα σχέδια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» καὶ τοῦ G. Walser «Ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης διὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον». Τὸ χρονολογικὸς παλαιότερον ἐκ τῶν ἀρθρῶν αὐτῶν εἶναι τὸ τοῦ W. W. Tarn περὶ τοῦ «Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπότητος» (1933), τὸ δὲ νεώτερον, τοῦ Hamilton (1961).

Τὰ εἰς τὰ ἄρθρα αὐτὰ συζητούμενα προβλήματα εἶναι τὰ βασικότερα ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Μεγάλον Μακεδόνα. Εἶναι, πρῶτον, τὰ καθαρῶς φιλολογικά, τὰ ὅποια πραγματεύονται τὰς ἀξιολογίας τῶν πηγῶν (ἄρθρα τοῦ Pearson καὶ τοῦ Brown), ἔπειτα τὰ ἐρμηνευτικά, τὰ ὅποια πραγματεύονται τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν θεοποίησίν του καὶ τὴν γενικωτέραν πολιτικὴν του εἰς τὴν Ἀσίαν.

Εἰς τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ μεστὴν εἰσαγωγὴν του ὁ κ. Griffith θέτει σειρὰν ἐρωτημάτων, εἰς τὰ ὅποια κατὰ τὴν κρίσιν του δίδονται ἀπαντήσεις ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν ὁποίων τὰ ἄρθρα δημοσιεύει. Ἐπειδὴ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα μετὸν σειρὰν τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ κ. Griffith: «Πόσον μακρὰν ἐξετάζοντο τὰ σχέδια τοῦ Φιλίππου διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, ὅτε ἀνεκόπησαν διὰ τῆς δολοφονίας του; Πόσον ἐνωρὶς ἀπεφάσισεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ καταλάβῃ ὅλην τὴν περσικὴν αὐτοκρατορίαν; Διατί ἐπεσκέφθη τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος καὶ πόσον πολὺ ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν; Διατί ἔκαυσε τὸ ἀνάκτορον τῆς Περσεπόλεως, καὶ οὕτω ἀπέκλινε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν καὶ τότε καὶ ἀργότερα εἶχεν ἔναντι τῶν κατακτηθέντων Περσῶν; Τί συνέβη ἀκριβῶς μετὸν Φιλῶταν, τὸν Ἐρμόλοον, τὸν Παρμενίωνα, τὸν Κλεῖτον, τὸν Καλλισθέτην — ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἦσαν τυχαῖα ἢ ἐξέφραζαν μίαν ἐξελισσομένην ἀσθένειαν; Εἰς τί ἀπέβλεπον ἰδρῶν Ἑλληνικὰς πόλεις ἢ στρατιωτικὰς ἀποικίας εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολήν; Διατί εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰνδίαν; Καὶ διατί ἀνέκοψε τὴν πορείαν του εἰς τὸν Ὑφασιν; μόνον ὑπὸ τὴν